

1940 – 1945

Opdat wij niet vergeten

Renswoude, Scherpenzeel, Woudenberg
en omgeving
in de Tweede Wereldoorlog

Inleiding

In de nacht van 9 op 10 mei 1940 kwam er voor Nederland een eind aan een lange periode van vrede. Het Duitse leger viel Nederland binnen en dat was voor ons land het begin van de Tweede Wereldoorlog. In de Eerste Wereldoorlog van 1914 tot 1918 had ons land zich neutraal verklaard en het was de bedoeling dat we ook in de Tweede Wereldoorlog buiten schot zouden blijven. In de volgende lessen lees je hoe ons land zich verdedigde, wat er in de oorlog in de omgeving van Renswoude, Scherpenzeel en Woudenberg gebeurde en hoe de mensen daarmee omgingen. Aan het eind van deze lessen gaan jullie op excursie naar een plek uit de Tweede Wereldoorlog.

Duitsland

In de Eerste Wereldoorlog werd Duitsland, dat zelf de oorlog was begonnen, verslagen. Veel Duitsers voelden zich vernederd, waren straatarm en riepen om wraak en revanche. Adolf Hitler vocht als korporaal in het Duitse leger en was

gewond en vol haat teruggekeerd. Toen de werkloosheid tijdens de economische wereldcrisis van 1929 en in de jaren daarna enorm toenam en de armoede steeds groter werd, kreeg zijn nazi-partij – de Nationaal Socialisten of Nazisme- steeds meer aanhang. In 1933 kwam Hitler in Duitsland aan de macht en hij beloofde dat hij Duitsland weer rijk en machtig zou maken.

Haat tegen alles wat niet-Duits was, werd vanaf de schoolbanken ingeprent. Het eigen volk had bovendien levensruimte – Lebensraum - nodig om te overleven en dat moest worden veroverd op andere landen. Zo

begon Hitler aan de opbouw van het Derde Rijk.

Zijn ideeën had Hitler in zijn boek *Mein Kampf* beschreven.

Volgens Hitler behoorden de Duitsers tot het Arische ras, een heersersvolk. Ongewenste personen zoals joden en zigeuners, moesten uit de Arische samenleving verdwijnen.

Een verdelgingsplan zou ervoor zorgen dat na 1941 meer dan 10.000.000 mensen van dat “minderwaardig ras” stierven.

De Joden zijn het meest verderfelijke volk op aarde, die de ondergang van Duitsland hebben veroorzaakt. Ze zijn van de gemeenste en laagste soort. Ze moeten uitgeroeid worden....

Eerst werd het Joden verboden in bibliotheken te komen, in winkels, parken, zwembaden e.d. Zij werden uitgesloten van het openbare leven. Later werden zij opgepakt en gedeporteerd naar concentratiekampen en vermoord.

Vanaf 1939 begon Hitler de buurlanden van Duitsland aan te vallen.

Nederland

Door de wereldcrisis heerste er ook in Nederland werkloosheid en waren de lonen en uitkeringen laag. Een sfeer van onvrede zorgde er voor dat een klein deel van de Nederlanders gevoelig was voor het Nazisme. De belangrijkste groep was de N.S.B. onder leiding van Anton Mussert. Hun lijfblad was *Volk en Vaderland*. De grote meerderheid van de Nederlanders bleef onverschillig onder de ontwikkelingen in ons buurland Duitsland. Toch waren er in ons land tekenen te zien, die weinig goeds voorspelden, bijvoorbeeld de uittocht van Joden uit Duitsland naar Nederland.

Pas in 1939 begon Nederland zijn landsverdediging te verbeteren. Veel te laat om met een goed getraind leger met genoeg wapens en verdedigingswerken weerstand te bieden aan Duitsland. Een lange periode van vrede zorgde voor een stemming van "nooit meer oorlog" waardoor er weinig interesse was geweest geld uit te geven aan defensie. Het leger had weinig en verouderd materiaal om zich tegenover een

vijand te verdedigen. Er werden zelfs kanonnen gebruikt die dateerden van 1878 en 1880! Telkens als er een schot werd afgevuurd, sprong het stuk naar achteren tegen de remhelling op. Het volgende schot kon pas gelost worden als het kanon in zijn oude stand was terug gereden. De Koninklijke Luchtmacht beschikte maar over een klein aantal oude gevechtsvliegtuigen.

Toen Duitse troepen op 1 september 1939 Polen binnenvielen en twee dagen later Frankrijk en Engeland te hulp schoten en ook de oorlog verklaarden aan Hitler-Duitsland, was het gemobiliseerde Nederlandse leger veel te klein en te zwak om ons hele grondgebied te verdedigen. Men moest zich beperken tot het beschermen van de meest belangrijke delen van Nederland. In één van deze gebieden lagen Renswoude, Scherpenzeel, Woudenberg en omgeving. Het gebied dat achter deze verdedigingsgordel lag heette "Vesting Holland". Men hoopte het hier zo lang vol te houden tot hulp van Engeland of Frankrijk kon worden geboden.

Vragen:

1. Wat betekent neutraliteit? Je mag een woordenboek gebruiken.
2. Wie waren er ongewenste personen in Hitlers samenleving? Kan je nog andere groepen mensen bedenken wie Hitler niet in zijn Rijk wilde?
3. Waarvan is N.S.B. de afkorting? Wie was hun leider? Hoe heette hun krant?
4. Waarom was het leger van Nederland klein en zwak?

2. De Linies

Ontstaan van de Grebbelinie

Renswoude, Scherpenzeel en Woudenberg lagen in de Grebbelinie, die langs het Valleikanaal liep. Het idee van een verdedigingslinie, waarbij men het land onder water kon zetten, is al ontstaan in de 16e eeuw. In ons land liggen verschillende verdedigingslinies. Eén daarvan is de Grebbelinie. De Grebbelinie was bedoeld als verdedigingswerk in oorlogstijd zodat een vijand uit het oosten, het land minder makkelijk binnen kon vallen. De Grebbelinie ligt op de grens van de provincies Utrecht en Gelderland en loopt van Rhenen, Veenendaal, Amerongen, Leersum, Woudenberg, Leusden, Amersfoort tot en met Bunschoten.

In 1744 begonnen de werkzaamheden en vier jaar later was de linie klaar. In de eeuwen daarna is de linie steeds aangepast en uitgebreid.

De Grebbelinie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de Grebbelinie een dijk met daarin loopgraven met kazematten.

Omdat er tot 1939 niets was gedaan

aan het klaarmaken en onderhouden van de linie, moest er met man en macht gewerkt worden aan wapenopstellingen van hout en grond, loopgraven, uitkijkposten, schuilplaatsen en soms ook betonnen kazematten. De linie was van Rhenen tot en met Bunschoten met elkaar verbonden. Maar liefst 72 km van waaruit soldaten de

gebieden verdedigden en hoopten de Duitsers zo lang mogelijk tegen te houden. In de liniedijk bij de Broekersloot zijn de kazematten nog te zien, die toen door houten loopgraven met elkaar

verbonden waren.

Bij de Grebbeberg in Rhenen vormden de boom-gaarden een hindernis om met mitrailleurs vrij te kunnen schieten.

De regering gaf geen toestemming de bomen te kappen. Op andere plaatsen vonden zulke "opruiming" wel plaats. In Overberg en Renswoude zijn 52 boerderijen door Nederlandse soldaten in een ruïne veranderd om vrij schootsveld te krijgen. In de gevel van de later herbouwde boerderijen werd een gedenksteen ingemetseld met het jaartal 1940 en de Nederlandse leeuw die door vlammen gaat. Andere boerderijen als de Romselaar, Sniddelaar, Zevenmorgen en Klein Donkelaar werden verwoest zodat Duitse soldaten deze niet konden gebruiken voor verblijf of als vertrekpunt voor verkenningen.

Om de Grebbelinie te versterken maakte men gebruik van inundaties: stukken land die onder water gezet werden zodat de vijand niet verder kon. Dit deed men door sluisen te bouwen en het land door keerkaden in stukjes te verdelen. Ook om Scherpenzeel, Woudenberg en omgeving worden gebieden onder water gezet. Toch bleef het gebied tussen Lambalgen en de Roffelaarskade, ondanks de inundatie alleen maar drassig. Op sommige plaatsen bleef het land droog. In de inundaties werden tankvallen gegraven. Deze waren onder water niet te zien, waardoor een tank plotseling in een diepte kon wegzakken. Achter de bossen in het Broekerbos is er nog één te zien.

Vragen:

1. Hoe verdedigde het Nederlandse leger het gebied van Renswoude, Scherpenzeel en omgeving?
2. Wat is een kazemat? Hoe ziet deze eruit en van welk materiaal is een kazemat gemaakt? Heb jij wel eens een kazemat bij jou in de omgeving gezien? Waar?
3. Wat is inundatie?
4. Zouden de bewoners en boeren blij zijn met een mogelijke inundatie? Waarom?

Handvaardigheid opdracht:

Periscoop maken

Als een soldaat in een loopgraaf stond en over de wal wilde kijken, zonder zichzelf bloot te geven, gebruikte hij een periscoop. Je kunt dit apparaat zelf maken en uittesten tijdens de excursie naar het stuk loopgraaf in de Grebbelinie.

Benodigde materialen:

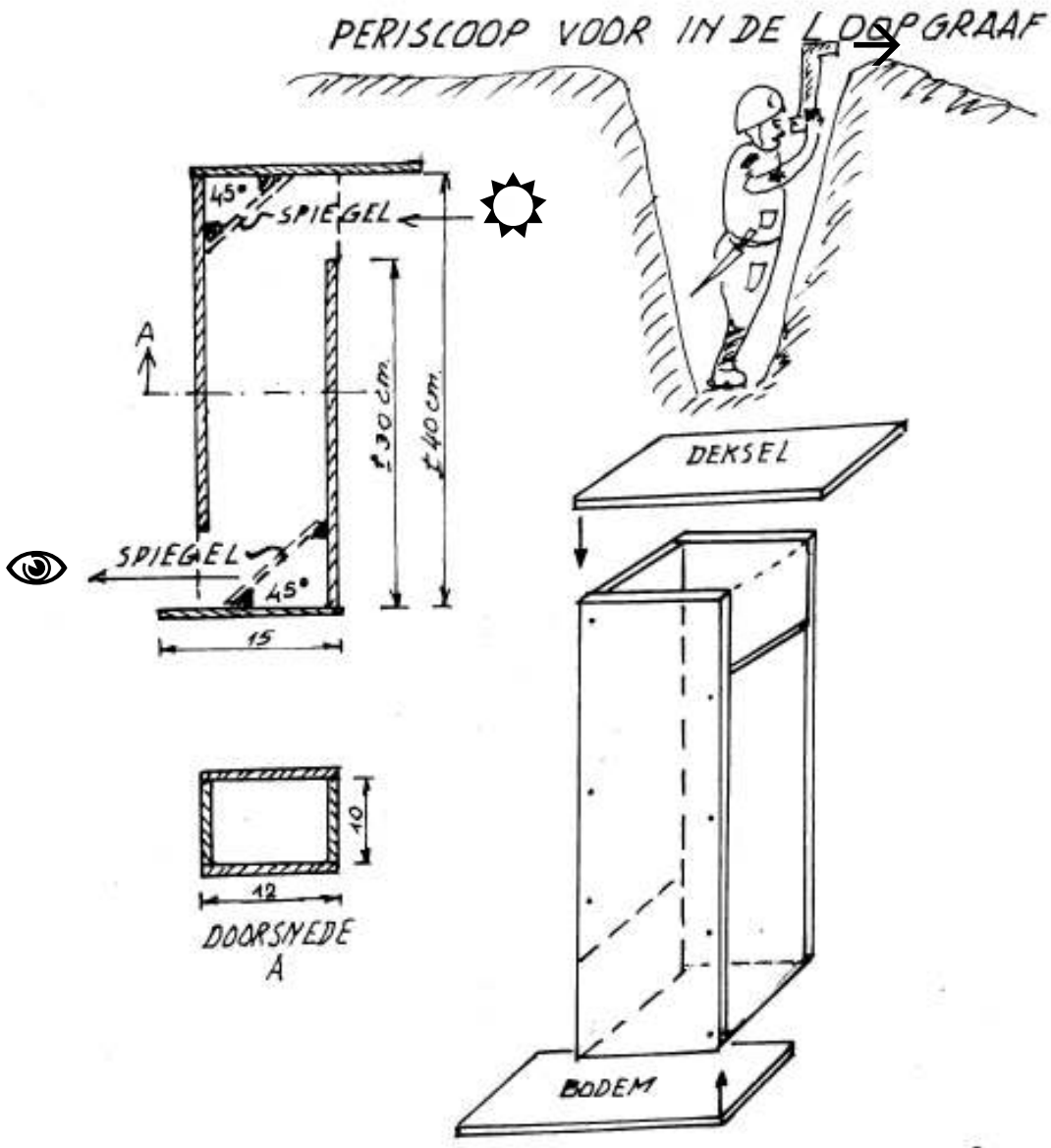
- 2x 12x40 cm. triplex of dik karton ±6mm. dik
- 2x 10x30 cm. triplex of dik karton ±6 mm. dik
- 2x 12x15 cm. triplex of dik karton ±6 mm dik. (deksel en de bodem)
- 4x latjes of dik karton 10 cm. Lang 45 graden.
- 2 spiegels 10x10 cm..

Je kunt de periscoop langer of korter maken. Verander dan de maten 40 en 30 cm.

Zet voordat je de koker in elkaar zet -met lijm en spijkertjes- de latjes (45 graden) vast aan de voorkant, achterkant, op de bodem en deksel. Lijm de spiegel op het latje van de bodem en het deksel, daarna bodem en deksel met spiegel vastzetten aan de koker. Schilder de periscoop legergroen.

Werking: De periscoop werkt als volgt, via lichtinval wordt het licht door de bovenste spiegel verplaatst naar de onderste spiegel, daar kun je het licht weer zien. Omgekeerd kun je via de onderste spiegel zien wat er via de bovenste spiegel zichtbaar wordt.

Het doel is: zien (waarnemen) zonder zelf gezien te worden.

3. Mobilisatie en strijd op de Grebbelinie

Mobilisatie van het leger

In 1939 begon Nederland zich pas bezig te houden met zijn landsverdediging. Veel te laat bleek achteraf. Toen Duitse troepen op 1 september 1939 Polen binnenvielen en twee dagen later Frankrijk en Engeland in oorlog waren met Hitler-Duitsland, beperkte het gemobiliseerde Nederlandse leger zich noodgedwongen tot het verdedigen van de meest belangrijke delen van Nederland. De Grebbelinie, het gebied waarin Renswoude, Scherpenzeel, Woudenberg en omgeving liggen, was één van deze gebieden. Bewoners moesten de soldaten onderdak verlenen. Een kapitein zei later over de ontvangst en de eerste tijd in Scherpenzeel:

De ontvangst van de soldaten is hartelijk geweest. De bewoners kwamen direct met appelen en karnemelk opdagen, het was een moment van drukte en gezelligheid. Knusse hoekjes werden gemaakt in de stallen en deze kregen spoedig een vrij huiselijk aanzien. Twee jongens hadden voor zichzelf een gat onderin een hooiberg gegraven,

juist breed en diep genoeg om bij regen volkomen droog te blijven. De koks hadden een eigen nachtverblijf getimmerd, een soort varkenshok van golfplaten en zakken. Een der eerste maatregelen was het plaatsen van afweergeschut, maar een mitrailleur met de loop naar boven regent gauw vol. Daarom werd er door een van de jongens maar een helm opgeplant.

Als Duitsland op 10 mei 1940 Nederland, België en Luxemburg aanvalt verschijnt dit bericht in de krant:

VRIJDAG 10 MEI 1940.

Ons land in den Oorlog

NEDERLAND, BELGIË EN LUXEMBURG DOOR DUITSCHLAND AANGEVALLEN

Hitler stond gereed om zijn veroveringsplan uit te voeren met een overmacht van goed gewapende soldaten, vliegtuigen, tanks en kanonnen. Duitse soldaten trekken over de Nederlandse grens en vliegtuigen vallen onze vliegvelden aan en werpen mijnen in zee.

Evacuatie

De bevolking van Renswoude, Scherpenzeel, Woudenberg en Veenendaal krijgt bericht dat het te gevaarlijk is om nog langer in hun dorp te blijven en zij maken zich snel klaar voor de evacuatie. Nog dezelfde nacht vertrekken de treinen naar Noord Holland.

Dhr. Den Hartog: *Op 10 mei stonden we gepakt en gezakt op het station. Onderweg vlogen Duitse vliegtuigen over en dat was wel angstig, hoor. De trein zat stampvol en we kwamen 's morgens om 5 uur aan. We konden niet terecht bij het adres, dat we opgekregen hadden. Daar stonden we dan met onze kinderen en oude vader in het plaatsje Kolhorn. De kinderen werden her en der ondergebracht en wij vonden een onderkomen bij een vrouw die bang was; haar man was opgeroepen. We bleven 14 dagen in Kolhorn. Mensen uit Scherpenzeel zaten in Winkel, maar wij woonden aan de Holevoet en dat hoorde toen bij Woudenberg.*

We hoorden, dat Scherpenzeel vreselijk geleden had onder de beschietingen. We hadden er echt niet kunnen blijven.

Dhr J. Lagerweij woonde toen in Renswoude en kwam in Alkmaar terecht:
*In Alkmaar liepen vader en ik door de straten van de stad om familie of kennissen te bezoeken, die verdreven of gevlucht waren voor het oorlogsgeweld. Scherpenzeel en Renswoude lagen hevig onder vuur en de Grebbelinie had ook hier haar stellingen gebouwd om de vijand te keren. Terwijl wij verder gingen, zagen wij voor het eerst de soldaat met het vreemde uniform, een Duitser, en even voelden wij de druk van het bezet zijn, overheerst te zijn door een vreemde macht. Vader en ik liepen door. Wij groetten de soldaat niet. Ik wist nog niet wat oorlog was, maar dat weerhield mij niet om even om te kijken of die soldaat bloed aan zijn kleren had. Dat had ik namelijk toen als kind verwacht, maar het was niet zo. Keurig was hij opgepoetst, de vouw in zijn broek en glimmende laarzen. Die eerste ontmoeting met die Duitse soldaat is bij mij als een foto in het geheugen blijven hangen. Ik kan nog de auto voor me halen, waarnaast hij stond, de bomen, de huizen...
Het was prachtig weer, de zon scheen, de vogels zongen en de voorjaarsbloemen bloeiden. Maar we liepen zwijgend naast elkaar, triest en somber. Voor mijn gevoel was er een wolk voor de zon.....*

Spoedig, nadat de bevolking in veiligheid was gebracht, zou in en om Scherpenzeel een hevige strijd plaats vinden tussen Nederlandse en Duitse soldaten. De gevechten kosten het Nederlandse leger 2000 doden en 2800 gewonden.

Aanval op Scherpenzeel

Op 12 mei, ongeveer om 6 uur, werd Scherpenzeel door Duitse kanonnen beschoten. De soldaten in de voorposten maakten voor het eerst de verschrikkingen van een oorlog mee. Men noemt die eerste ervaringen de "vuurdoop". De grote aanval zou de volgende dag op 13 mei plaats hebben. Hoewel de Duitsers overmachtig waren, hielden de Nederlandse soldaten stand. Bij de Schans en bij Engelaar boden zij dapper tegenstand.

Op de Schans hebben 7 officieren en 30 soldaten 2 dagen lang stand gehouden tegen de Duitsers.

Een kapitein uit het Nederlandse leger:
's Middags deed de vijand een grote aanval op

de Schans. De Duitsers naderden steeds meer en plotseling waren ze genaderd tot aan de voet van de Schans. Er werd met handgranaten gegooid en er ontstond paniek. Soldaten vluchtten door de loopgraaf. Ik liep met een soldaat, naar voren en begon met een mitrailleur te schieten. Twee andere soldaten schoten met een zware mitrailleur op de Duitsers in het dennenbos. Velen sneuvelden daar. Gelukkig, de vijand trok terug..... Enkele soldaten onder het bruggetje en daarvoor in het moeras werden met enkele schoten en handgranaten opgeruimd.

Ook het verdedigingspuntje aan de Slaperdijk hield stand tegen de overmacht. De soldaten vochten zo hard dat door het vele schieten de geweren zo heet werden, dat men de trekker niet meer kon overhalen. Sommige mitrailleurs waren zo zwaar dat het met een paar man vastgehouden moest worden. Toch werd het steeds moeilijker weerstand te bieden, ook omdat er gebrek aan kogels ontstond. Het vuren van de Duitsers belemmerde de aanvoer van munitie.

Een officier vertelde later: Na de overgave vroeg de Duitse officier: "Is de Schans van beton of ijzer?" Ik vertelde hem dat alles was opgebouwd uit hout en zand. Ook verbaasde het hem, dat er slechts 32 mannen hadden gevochten. Hij vroeg of er Engelsen onder de soldaten zich bevonden..

Na de afgeslagen aanval op 13 mei maakten de Duitsers zich klaar voor de tweede aanval op Scherpenzeel op 14 mei. Die zou echter nooit plaatsvinden. Duitsland stelde Nederland voor de keuze: de strijd tegen hen staken of Rotterdam zou gebombardeerd worden. Nederland had tot 16:15 uur de tijd om te kiezen maar Duitsland begon om 13:30 uur al met het bombarderen van Rotterdam. Ook Utrecht en andere steden zouden dit lot te wachten staan. Nederland zag geen andere mogelijkheid en stak verbijsterd de witte vlag uit naar de Duitsers als teken van overgave.

De Nederlandse soldaten kregen het bevel om zich terug te trekken. De soldaten bij Scherpenzeel konden dit niet geloven. Hoe kon dat nou? Was dit bevel niet verspreid door verraders? Maar het bleek waar te zijn. "Kapitein, laat ons niet weggaan. Waarom moeten we vluchten, we hebben toch niet verloren?" Vele soldaten hadden tranen in de ogen en niemand was opgelucht; integendeel, men was verbitterd. De gevaarlijke terugtocht begon. Gevaarlijk,

want als de Duitsers het terugtrekkende leger in de rug aanvallen, zou de ramp niet te overzien zijn. Gelukkig is dit niet gebeurd. Men liet achtergebleven soldaten zo hevig vuren, dat de Duitsers dachten, dat alle soldaten er nog waren. Pas veel later ontdekte de vijand, dat de legers verdwenen waren.

Terugkeer naar Scherpenzeel

Toen de bevolking van Scherpenzeel op 27 mei 1940 terugkeerde uit Noord Holland, vond men het hele dorp verwoest terug. Triest was de aanblik van de overal stukgeschoten huizen. Sommige huizen waren helemaal verdwenen. Ook was men door plundering veel bezittingen verloren.

Dhr den Hartog vertelde:
Ook ons huis was helemaal verwoest. Toen ik mijn eigen tuin inliep, zagen we daar een dode officier liggen. Over het lijk lag een dun laagje zand. We schrokken erg. Mijn vrouw kon de bonen die later op die plek groeiden niet eten. Steeds zag ze die dode man voor zich ...

Mijn kinderen werden overal ondergebracht, ons gezin lag uit elkaar. Dat heb ik erg gevonden. Maar veel tijd om na te denken hadden we niet. We hadden het erg druk. Er was een commissie, die bij mensen goederen ophaalde, die ze konden missen. Mijn vrouw ging ook naar de Eierhal om wat uit te zoeken, want we waren alles kwijt.

Zo kwamen we een klein beetje in onze meubeltjes. In de herfst gingen we wonen in een soldatenbarak, waarin ze kookten. Daar hebben we twee winters in gewoond. Als het ging

doeien, smolten de ijspegels die aan de golfplaten hingen in de slaapkamers en waren de dekens door en door nat....

Renswoude had ook zwaar geleden.

Dhr. Lagerweij zei: De aanblik werd gaandeweg slechter. Grote branden, kapotte huizen, verwoeste boerderijen en stukgereden wegen brachten ons hoe langer hoe dichterbij huis. We zagen nu wat oorlog voeren eigenlijk is...

Thuis gekomen zagen we overal dode dieren. Het melkvee was geëvacueerd via Wijk bij Duurstede. Langs de Holleweg zagen we een graf van een Duits soldaat, een houten kruis met een helm erop. Overal lag nog oorlogstuig en om onze boerderij waren 45 grote granaattrekkers. Vader vond 5 geweren, in de haast achtergelaten door het vluchtende leger. Vader had ze ingeleverd, waar hij later erg spijt van had. De voorgevel en de vensters zaten vol scherven en kogelgaten. Deze zijn nog altijd zichtbaar in de muur.

Vragen:

1. Wat is mobilisatie?
2. Waar woonden de soldaten tijdens de mobilisatie? Hoe werden zij ontvangen?
3. Wat betekent evacueren? Als jij zou moeten evacueren en maar twee koffers of tassen mee mocht nemen, wat zou jij meenemen?
4. Hoe troffen de bewoners van Scherpenzeel en Renswoude bij terugkomst hun woonplaats aan?

4. De bezetting, het verzet en de bevrijding

Hitler stelde Rijkscommissaris Seys-Inquart aan om over Nederland te regeren. Hij trad hard op met zijn leger en geheime politie. Joden werden opgepakt en weggevoerd naar concentratiekampen. Wie geen gehoor gaf aan de oproep om in Duitsland te gaan werken of wie vervolgde Joden aan een onderduikadres hielp, werd opgepakt, naar de gevangenis of een gevangenkamp gebracht of doodgeschoten.

Dhr. den Hartog vertelde:

Onze zoon Teus moest zich gaan melden om in Duitsland te gaan werken. Hij ging niet en is gaan onderduiken bij dhr. Rijksen in Maarsbergen op een boerderij. De burgemeester van Woudenberg was een N.S.B.-er en ging er achteraan. Hij ontdekte het adres, maar de jongen was het bos ingevlucht. Zo moest hij een nieuw onderduikadres hebben. Hij kwam bij Van Fliert en 's avonds kwam hij over de weilanden naar ons toe. Op een keer zat hij thuis, toen Duitse soldaten voor de deur kwamen. Teus dook gelijk het toilet in. Gelukkig hebben ze hem niet gevonden, maar we hebben wat in angst gezeten.

De straten waren tijdens de bezetting vrijwel leeg, bijna geheel zonder mannen. Winkels waren gesloten of boden nauwelijks iets te koop aan. Er was geen straatvertier, geen openbaar vervoer, gas, stroom, voedsel op rantsoen, maar wel overal angst, wantrouwen en zwijgen. Ons land leek op een grote gevangenis met de stilte van een kerkhof. In die toestand groeide het verzet overal met de dag.

Verzet

Ook in onze omgeving is er veel verzet geboden tegen de bezetter. Nadat het Joodse deel van de bevolking de gele Davidster moesten dragen met daarop het woord "Jood" en ze nergens meer mochten komen, vond in 1941 in Amsterdam de eerste razzia onder de Joden plaats. De geschokte Nederlanders protesteerden door te staken (de Februaristaking).

Joden moesten onderduiken. De verzetsgroepen gaven ze onderduikadressen, zoals bij de familie Zweers, Lagerweij, van der Burgt, dokter van Gelder en familie ter Maaten.

Toen veel mannen de kans liepen opgepakt te worden, ging men de noodzaak inzien om persoonsbewijzen te vervalsen of persoonlijke gegevens achter te houden. Een ander probleem was de onderduikers van voedsel te voorzien, en daarom pleegden verzetslieden ook hier overvallen op distributiekantoren.

Verzetsgroep Renswoude

In Renswoude was een verzetsgroep actief die bestond uit 40 man. Zij pleegde een overval op het bureau voor distributie in Renswoude (nu gebouw Rehoboth) en maakte 810 bonkaarten buit. Op 30 augustus '43 werd er een overval gepleegd op een wagen, die bonnen vervoerde naar het kantoor in Scherpenzeel. De verzetsman die de bonnen verborgen hield, is opgepakt en doodgeschoten. Hij werd verraden door iemand die zich uitgaf voor een verzetsman. Je kon dus niemand vertrouwen!

In Renswoude had de groep in 1944 een schuilhut gemaakt tegenover hotel De Dennen. Men noemde die schuilplaats de "Kiekeboe".

Deze hut stond dag en nacht onder bewaking van gewapende mannen. Er woonden

in de hut ongeveer 10 of 15 man. Men had veel last van het water en de jongens moesten dag en nacht pompen om beurten. De vochtige lucht maakte de mannen ziek; ze moesten eruit en onderduiken bij mensen in de omgeving. Helaas had de verzetsgroep van Renswoude geen wapens. Om toch wat wapens te bemachtigen, werd besloten een Duitse soldaat uit de weg te ruimen. Op 11 november 1944 overviel men bij hotel De Dennen een Duitser. Nadat ze zijn geweer hadden afgenomen, lieten ze hem zwaargewond achter in een sloot. Wat niemand had verwacht, gebeurde: de zwaargewonde soldaat kroop uit de sloot en strompelde naar hotel De Dennen. Een arts die daar was, heeft hem geholpen. Toen een Rode Kruisauto passeerde, nam deze de gewonde mee. De soldaat kwam er weer bovenop en vertelde wat er was gebeurd. Toen namen de Duitsers

wraak. De daders van de aanslag op de Duitser meldden zich niet, want dit zou het leven kunnen kosten van 40 verzetslieden. Er werden namelijk vreselijke folteringingen gebruikt om achter de adressen te komen van verzetslieden. Toen werden op 14 november vijf gijzelaars uit de gevangenis gehaald en neergeschoten. Op het dijkje langs De Dennen waar ze werden neergeschoten, staat nu een kruis. Tegen het einde van de oorlog werden er uit wraak zelfs onschuldige voorbijgangers opgepakt en neergeschoten.

Eind 1944 kregen de verzetslieden onverwachts wapens in handen. Een Engels vliegtuig liet wapens vallen bij hotel De Dennen. Deze waren bedoeld voor Apeldoorn, maar het vliegtuig was uit de koers geraakt.

Dhr. J Lagerweij vertelde: *Op 4 december gooide een Engels transportvliegtuig een grote lading munitie, zaklampen, stenguns, koffie, sigaretten, zenders en fietsbanden naar omhoog. Grote manden aan parachutes lagen aan weerszijden van de weg in weiden bouwland maar ook in de bossen rond de hut. Toen de jongens opkwamen, was er veel*

tijd verstreken. Een zot had de Duitsers gewaarschuwd, zodat aan de ene kant van de weg de Duitsers aan het verzamelen waren en aan de andere kant de leden van de K.P.

De zenders gingen verloren, maar de wapens werden bij Sander Lagerweij op zijn boerderij Overeem aan de Molenstraat in een hooiberg verstoppt. De avonden werden nu gebruikt om de wapens schoon te maken en in elkaar te zetten, 's Avonds sliepen de jongens nu voortaan met een dergelijk wapen naast zich en aan de kapstok hing er een, met de houder erin, klaar voor gebruik. Gelukkig is het nooit tot een schietpartij gekomen, want de Duitsers waren geoefend en onze jongens niet.

Het laten vallen van wapens in containers die met parachutes naar beneden kwamen heet dropping. Zo kregen verzetsgroepen wapens. Via zendstations, waarvoor men van de Engelsen uit vliegtuigen de apparatuur had gekregen, werd de plaats van de dropping doorgegeven. Op een keer zou dit gebeuren op het terrein achter de boerderij Klein Schalk. De Engelsen gaven via radio "Oranje" het bericht door: "De wolf heeft welpen gekregen." De verzetsgroep wist dan dat de dropping plaats zou vinden, bij volle maan tussen 11 en 12 uur. De verzetslieden stonden ieder met zaklampen tekens te seinen. De piloot had hen gezien en liet de container aan een parachute vallen.

Het ging nog bijna mis, omdat door de harde wind de parachutes te veel naar het noorden afdreven en bij de Voskuilerweg en de dijk langs het Valleikanaal terecht kwamen. Men heeft toen gauw alles verborgen en de volgende nacht opgehaald. De Duitsers probeerden de zenders op te sporen. Daarom werden de zendtijden steeds veranderd en de zenders steeds op andere adressen geplaatst.

Ook deden de verzetsgroepen alles om de vijand te hinderen; sabotagedaden noemen we dat. In Renswoude is vaak de telefoonkabel doorgesneden, die over het land van de familie Lagerweij aan de Molenstraat liep. De spoorbaan Maarsbergen-Ede en Arnhem-Rhenen is meer dan eens verwoest. De groep uit Scherpenzeel / Woudenberg heeft geprobeerd een trein te laten ontsporen met dynamiet onder de brug over de Heiligenbergerbeek bij Leusden. Het is niet helemaal gelukt, maar de Duitsers hebben uit wraak het huis aan de Vlieterweg (nr. 100) en de Stationsweg (nr. 407) verbrand.

De Duitsers traden steeds harder op, naarmate de bevrijding naderde. Veel inwoners van Renswoude, Scherpenzeel en Woudenberg en omgeving hebben hun leven gewaagd of gegeven om te strijden voor de vrijheid en om hun medemensen te helpen. Om dit te herdenken en nooit te vergeten zijn er in onze omgeving oorlogsmonumenten opgericht.

In 1945 kwam Scherpenzeel op de grens te liggen van wel-en-niet bevrijd gebied. Engelsen en Canadezen lagen net buiten het dorp op het Selder en bij het Beukenbos. Zij mochten niet verder trekken door de wapenstilstand die Prins Bernhard met de Duitsers in Achterveld had gesloten.

Op 22 april 1945 is de kerktoren van de Nederlands Hervormde Kerk in Scherpenzeel opgeblazen en op 29 april 1945 ging de molen bij de Holevoet de lucht in. Op 5 mei 1945 kwam de bevrijding voor heel Nederland.

De opgeblazen toren van de Ned. Hervormde kerk in Scherpenzeel

Scherpenzeel vrij.

Woudenberg is vrij. Duitsers trekken weg.

Vragen:

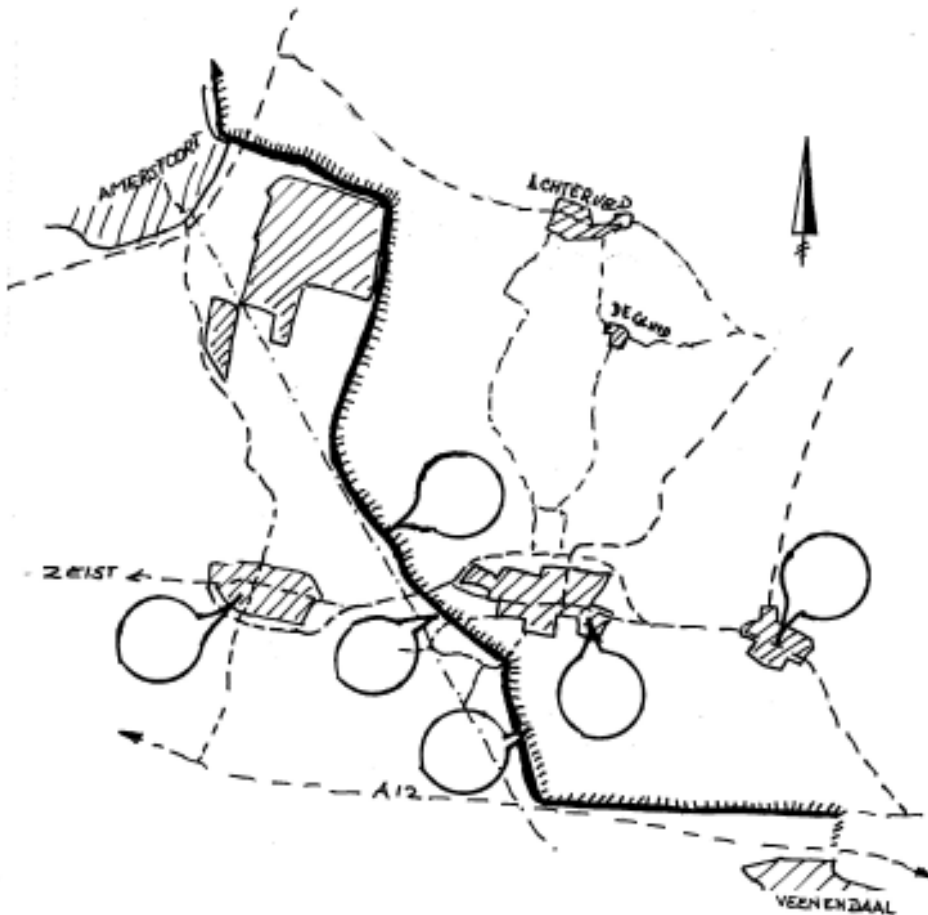
1. Hoe kocht men voedsel in de Tweede Wereldoorlog? Hoe kwamen onderduikers aan voedsel?
2. Hoe kwamen verzetsgroepen aan wapens?
3. Wat deden verzetsgroepen?
4. Kijk op internet bij www.oorlogsmonumenten.nl. Klik op "zoeken" en vul bij "monumenten zoeken" jouw postcode in. Kijk welk oorlogsmonument er het dichtst bij jou in de buurt staat. Lees de informatie over het monument. Voor wie is dit monument opgericht? Waarom?
5. Bekijk nog een aantal andere monumenten uit je omgeving.
6. Ontwerp zelf een oorlogsmonument. Je mag zelf weten welke oorlog of wie je wilt herdenken.

OPDRACHTEN bij de excursie

Opdracht 1

Hieronder zie je een plattegrond van een gedeelte van de Gelderse Vallei.

- Zet de cijfers van de onderstaande woorden in de juiste rondjes in de tekening.
1. Woudenberg, 2. Scherpenzeel, 3. Renswoude, 4. Valleikanaal,
5. Hoeve de Beek, 6. Liniedijk.

Opdracht 2

Bekijk de tekening van de Liniedijk met de loopgraven in Hoeve De Beek.

- Loopgraaf A en B zijn met elkaar verbonden. Via beide loopgraven is een ruimte in het midden te bereiken. Hoe heet deze ruimte en wat bewaarde men daar?

.....
.....
.....

Opdracht 3

Buiten op de Liniedijk: Bekijk de observatiepost

- Schat in tot hoe ver de soldaten konden zien? Zou dit tijdens de aanval op 12 mei 1940 ook zo zijn geweest? Waarom?

.....

.....

.....

.....

.....

Opdracht 4

In de loopgraaf:

- Hoe kon men over de wal heen kijken zonder zich te laten zien? Als je het apparaat gemaakt hebt en bij je hebt, kun je het uittesten!

.....

.....

.....

- Hoe zag het land achter de Liniedijk er tijdens de strijd in 1940 uit?

.....

.....

Opdracht 5

Bij de kazemat:

- Bereken de omtrek van dit type kazemat S3 (stekelvarken)
- Geef aan, door middel van een pijl, (op de tekening rechts onder pagina 17) uit welke richting de Duitsers werden verwacht. Waarom?
- Waarom heet deze kazemat stekelvarken?
- Hoe wordt een kazemat ook wel genoemd?

